

תרומת ברה"מ והגוש המזרחי לפעילות הרכש במלחמת העצמאות מאת יהודה בן-צור

על מעורבות יוגוסלביה וצ'כיה בפעילות הרכש הישראלי עוד לפני הכרזת העצמאות – כל אחת וסיבותיה עמה, כאשר "אהבת מרדכי" לא הראשונה שבהן – יש בידינו מידע רב. לחוקרי התקופה היה ברור ש'האח הגדול' ממזרח מעורב בצורה כלשהי בפעילות זו, אך מסיבות מובנות, לא היה בידיהם מידע מוסמך על מידת המעורבות ועל רמת הדרג שהנחה ו/או אישר פעילות זו. התמוטטות ברה"מ איפשרה גישה למסמכים החושפים מעורבות זו, שמבחינת החוק הבינ"ל - איסור מכירת נשק לארגונים והפרת אמברגו על משלוחי נשק לצדדים הלוחמים שהוטל על ידי האו"מ – היתה בלתי חוקית. את הדחף לכתוב כתבה זו קבלתי למקרא כתבה שפורסמה בעיתון 'ידיעות אחרונות' שכותרתה "החבר סטלין"¹. תודתי למערכת 'ידיעות אחרונות' על היענותה לבקשתי לצטט מתוך הכתבה ולמחבר הכתבה ראוּל טייטלבוּם שהתיר לי להסתייע בכתבתו ואשר לדבריו: "עיון במסמכים סובייטיים של משרד החוץ הישראלי, שהותרו לפרסום ועל רובם החותמת 'סודי ביותר', חושף תקופה אחרת, כמעט 'ירח דבש' ביחסי ברה"מ והמדינה המתפתחת ישראל". ניתן להניח שאילו הדברים היו מתפרסמים אז, הם היו גורמים לכמה ממנהיגי השמאל הישראלי הקיצוני לחשוב שהגיעו "ימות המשיח".

בתוקף היותו מחזיק תיק הביטחון היישובי, בחן ב-ג במהלך 1947 את היערכות ארגון 'ההגנה' למלחמה כוללת נגד צבאות ערב השכנים. הנחת העבודה של ב-ג היתה שהערבים יתקפו את היישוב היהודי, בין אם ההכרעה הפוליטית על גורל ארץ-ישראל תהיה לטובתם ובוודאי אם היא תיטה לטובת היהודים. התמונה העגומה שנחשפה בפניו, מצאה את ביטויה במושג שהשתרש במערכת הרכש ואף מעבר לה, ברחבי ארגון 'ההגנה' - 'הרעב לכלים'. סמוך להחלטת 'כ"ט בנובמבר' גיבש ב-ג את פרטי הנשק הדרוש, בעדיפות ראשונית לנשק קל - רובים ומקלעים - ומינה שלושה מבכירי 'ההגנה' כפעילי רכש, ששוגרו לשווקי הנשק באירופה וארה"ב. הנחת העבודה שלו במועד זה היתה, שהפלסטינים, בסיוע ארצות ערב השכנות, יפתחו במתקפה רבתי אם וכאשר המנדט הבריטי יסתיים. הפעילים נצטוו לכוון את הגעת הרכש באוניות שירכשו למטרה זו, לקראת מועד סיום המנדט והסרת הסגר הימי (שהצי הבריטי הטיל בשלהי 1945 למניעת הגעת אוניות המעפילים).

היקף המתקפה הפלסטינית, שהחלה למחרת החלטת 'כ"ט בנובמבר' ופתחה למעשה את מלחמת העצמאות, טרפה את הקלפים. ב-ג החליט לקחת סיכון ולהקדים את מועד הגעת אוניות הרכש על אף ההנחה – שהתאמתה - שהצי הבריטי ימשיך לקיים את הסגר הימי עד ליומו האחרון של המנדט (ואכן, ב-26 באפריל 1948 נתפשה ספינת המעפילים 'נחשון הקסטל' ומעפיליה היו האחרונים שגורשו למחנה המעצר בקפריסין. שלוש הספינות הבאות הגיעו בשלום רק לאחר הכרזת העצמאות ב-15 במאי).

החלטה זו חייבה את קיומו של נמל חופשי מפיקוח בריטי ישיר. הממונה הבריטי על נמלי ת"א ויפו ישב ביפו וע"כ ובהסתמך על המידע שהצבא הבריטי יפנה את גוש דן עד פברואר 1948, נקבע מעגן ת"א - שהיה למעשה 'מעגן פתוח' החשוף לעתים לחסדי גלי הים האכזר" ורוחותיו - כנמל היעד. ב-ג הניח כי לאחר פינוי הכוחות הבריטיים, צבא ומשטרה, מתל אביב, ניתן יהיה לפרוק את מטעני-הרכש בשעות החשיכה בחסות הפעילות "הכשרה" של הנמל, שהשליטה בו היתה למעשה בידי ארגון 'ההגנה'.

הוכחה ש"אם אין לנו, מי לנו", קיבל ב-ג יממה לאחר פתיחת המתקפה הפלסטינית. ב-1 בדצמבר 1947 הוא ביקש מהנציב העליון הבריטי, גנרל קנינגהם, נשק קל להגנה: "...נהרגו אתמול שבעה יהודים. אנו רוצים ליווי מזוין ככול אוטובוס... זה דחוף... עוררתי אז שאלת 'משמר העם' [כינוי 'כיסוי' לארגון 'ההגנה' המחתרתי]... שאלת זיון

¹ 'ידיעות אחרונות', 16 בנובמבר 2007.

'המשמר': אם לא נותנים נשק – אנו מבקשים [לפחות], רישיונות קניה לאקדחים ותת-מקלעים של שוטרים ואנו רוצים מכונות משוריינות. אם לא שלהם - שלנו". הנציב לא נעתר לבקשה. באותו יום התקשר משה שרת לב-ג: "רצה פשוט לדבר אתי. בניו-יורק שמחה וששון" בעקבות החלטת 'כ"ט בנובמבר'. ב-ג, שלא היה שותף לשמחה², החזיר לשרת בשאלה: מה עם "אקוויפמנט" לשם כך הוא נוסע לווינגטון..."³.

למחרת היום המליץ הרמ"א, ישראל גלילי, לב-ג: "לשבת עם מוניה ואהוד [מ. מרדור וא. אבריאלי, פעילי הרכש] לתת הוראות" להקדמת הגעת אוניות הרכש. עוד באותו ערב זומנו השניים לפגישה קצרה אותה סיכם ב-ג: "הוראות: לסכן \$ 300,000 ולשלוח [אונית רכש] לת"א"⁴. השניים יצאו לדרכם - מוניה לאיטליה ואהוד לפאריס. הפעיל השלישי, יהודה ארזי, יצא לארה"ב ובדרכו הוא הורה לעדה סרני באיטליה לרכוש שתי אוניות להובלת הרכש, עוד בטרם היו בידיו חוזים עם הספקים. עד מהרה החלו שלושתם "לשחות" ב'ביצת שוק הנשק'. המכשול העיקרי שעמד בפניהם היה היותם עדיין נציגי ארגון מחתרתי, בעוד שהנוהג הבינ"ל היתיר מכירת נשק למדינות ריבוניות בלבד. החלטת החלוקה לשתי מדינות, שהישוב היהודי קיבל אותה והערבים דחוה, לא הוותה תחליף לריבונות, אך היא "שימשה גורם ממריץ, מתוך הנחה, כי מעתה נוכל להופיע לא כמבריחים אלא כקוני נשק בשביל מדינה, אף כי לא תמיד בשמה המפורש...". הכוונה להתחזות למדינה ריבונית כלשהי, מבלי לשאול את פיה (אתיופיה) או תמורת תשלום שוחד (ניקרגואה).

לאחר סיום 'פרשת הפאנים' - הוצאת מעל ל-15,000 מעפילים מרומניה דרך בולגריה שהובלו הישר למחנות המעצר בקפריסין ב-1.1.48 - קבע ב-ג מתן עדיפות לנושא הרכש על-פני ההעפלה, למעט עליית צעירים אותם הוא ראה כחלק בלתי נפרד מהמערכת אותה צריך להכין למלחמה: "...הכול משועבד עכשיו לניצחון... המלחמה תלויה בעליה, כי כח האדם בארץ לא יספיק... תשלחו רק אנשים בגיל 18 עד 35 המוכשרים לשאת נשק... שיוכשרו עוד אצלכם [באירופה] להחזיק נשק... ב-15 למאי יהיה יום הדין, בימים ההם יוכרע גורלנו, אולם ה-15.5' עלול להגיע לא לפי לוח כל העולם, אלא לפי הלוח של בוויין [שר החוץ הבריטי שנודע לשמצה], מוקדם... אולי באמצע אפריל..."⁵. כתוצאה מהנחיה זו החל להתגבש רעיון להקמת בריגדה יהודית שתהיה מורכבת מצעירים ממזרח אירופה, בעיקר מהונגריה, רומניה וצ'כוסלובקיה בפיקודו של יענק'לה סלומון, המפקד הראשון של הגד' ה-4 של הפלמ"ח. במחצית 1948 כללה הבריגדה שהתאמנה בצ'כיה "כ-1,100 בחורים ובחורות ומהם הגיעו לישראל כ-600... זמן קצר לפני סיום הקרבות"⁶.

ב-4 בדצמבר 1947 שוחחה גולדה מאיר עם גרני, מזכיר ממשלת המנדט שנודע כעוין למפעל הציוני: "הוא היה מתוק. גולדה דרשה [וקיבלה] את שרונה [כיום, הקריה בת"א]... נמל ת"א יפונה בתחילת פברואר...". ב-18 בינואר 1948 רשם ב-ג ביומנו: "נמל תל-אביב לא ישוחרר עד גמר המנדט"⁷ ואילו ב-12.3 הפנה גלילי את תשומת לבם של אהוד ומוניה: "להודעת קדוגן [הנציג הבריטי באו"מ], בה היה איום, שגם לאחר 15/5, ספק אם יפתח נמל"⁸. ואכן, פורמאלית הנמל לא שוחרר, אך למעשה, בשל פינוי הצבא הבריטי ואנשי המשטרה הבריטיים מגוש דן, השליטה בו בפועל היתה בידי ארגון 'ההגנה'.

לאחר החלטת 'כ"ט בנובמבר' המשיך משה שרת לנהל בארה"ב מגעים, שנועדו לסייע להגשמת ההחלטה, הלכה למעשה. ב-ג דחק בו לטפל בשלושה נושאים, השגת כסף

² ב-ג 'יומן המלחמה' 14 במאי 1948: "בארץ צהלה ושמחה עמוקה – ושוב אני אבל בין השמחים כביום 29 בנובמבר" 1947.

³ 'יומן המלחמה', עמ' 14.

⁴ 'יומן המלחמה', עמ' 20.

⁵ מכתבו של ב-ג לזאב שינד, מבכירי 'המוסד לעלייה ב', 'יומן המלחמה', עמ' 302-3.

⁶ 'זכרון קרוב רחוק', ספר לזכרו של יעקב סלומון בהוצאת המשפחה, פרק 'הבריגדה הצ'כית'.

⁷ 'יומן המלחמה' עמ' 24 ו-161.

⁸ ארכיון יד טבנקין. חט' 15 מיכל 180 תיק 8.

למימון הרכש, גיוס מתנדבים יהודים ומעל לכל להשיג גישה לשוק הנשק האמריקאי. בהקשר זה, צריך לזכור שכבר ביולי 1945 גייס ב-ג קבוצת מיליונרים יהודים מארה"ב וקנדה, שעד מהרה נקראה 'מכון סונבורן', שפעל להשגת המטרות הנ"ל בשני קווים מקבילים, האחד 'לבן' חוקי והשני 'אפור עד שחור'. אחת משלוחותיו פרסמה עיתון בשם 'ידידי ההגנה'⁹.

בתחילת דצמבר 1947 הגיע אהוד אבריאל לפאריס ובכיסו: "נייר מקופל כדי גודל של בול דואר... שש שורות ... שהכילו את רשימת הנשק", בכתב ידו של ב-ג. במשך מספר ימים הוא ניהל שיחות עקרות עם סוחרי-נשק, סרסורים וסוכנים מפוקפקים והעלה חרס. והנה, 'בדקה ה-90', הוצג בפניו בפאריס איש עסקים יהודי בשם רוברט אדם-אברמוביץ, שב-1942 נמלט ביאכטה פרטית עם אשתו ועשרה מחבריו מרומניה ולאחר המלחמה חזר לעסקי משפחתו באירופה, "שהתנהלו בין בוקרשט לפאריס". לרוברט היה קשר עם הנהלת מפעל הנשק 'זבוריובקה' בברנו, צ'כוסלובקיה והוא הציע לקשר את אבריאל עם המפעל, ללא תמורה¹⁰. מיד לאחר שיחתם, טסו השניים לפראג ותוך זמן קצר נחתם חוזה הרכש הראשון בשמה של... אתיופיה, שלא ידעה על כך דבר. במהלך המו"מ "התיאבון בא עם האכילה". כמות הנשק שנרכשה הוגדלה וההוצאה הכספית, לרבות עבור רכישת הספינה להובלתו, זינקה מעל ל-\$ 900,000. על חלקו של רוברט אדם בקשירת המגעים עם הצ'כים התייחס לימים שייקה דן, נציג 'המוסד' ביוגוסלביה, שאיפשרה את מעבר משלוחי הנשק על אדמתה: "רואה אני חוב של כבוד לעצמי להזכיר... אדם, שהיה הראשון ליצירת הקשר עם הצ'כים. חייבים אנו תודה לאותו אדם..."¹¹.

ההצלחה באירופה כיפרה על אכזבה מפעילותו של יהודה ארזי בשוק הנשק האמריקאי. בתחילת ינואר 1948 חתם אהוד את חוזה הנשק הראשון עם צ'כוסלובקיה. כעבור כמה ימים דווח לב-ג "זה [ספינת הרכש] עלול להגיע הנה... עד 10 לפברואר ואולי קודם". למגינת לבו המועד נדחה מספר פעמים. בתקופת ההמתנה לבואה הלך והתדרדר המצב הביטחוני בארץ (לימים זכה חודש מרץ 1948 להיקרא 'משבר מרץ'). בסוף החודש הוחלט לזנוח את שיטת השיירות, שגבתה מחיר כבד בנפש ורכוש ולכבוש את הגבעות השולטות על הכביש לירושלים. בחיפזון הוחל בהקמת כוח 'נחשון', שיועד להסרת המצור מעל ירושלים, ע"ח חזיתות אחרות¹². ב-31 במרץ בערב הורה ב-ג לתגבר את הכוח. למחרת היום נערך מסדר של הגדוד ה-4 של הפלמ"ח לפני הצטרפותו לכוח. "זקני הפלי"ם", שכ-200 מימאיו נוכחו במסדר, זוכרים שלא לכל לוחם היה רובה. זה היה המצב גם ביתר החזיתות. ממש באותה שעה הגיעה ספינת הרכש הראשונה 'נורה' למעגן תל-אביב, אך איש מהנוכחים במסדר לא ידע עדיין על כך דבר.

עד מהרה התברר שנסיעת שרת לווינגטון בתחילת דצמבר 1947 היתה לשווא. כמה ימים לאחר בואו, הטילו האמריקאים אמברגו על מכירת נשק לצדדים הלוחמים בא"י. גם הניסיון שלו לשכנע את הרוסים והאמריקנים "להקים כוח בינ"ל" לא צלח¹³. בהנחה שרכישת נשק צ'כי ואישור העברתו לנמל מוצא כלשהו בגוש המזרחי מחייב את הסכמת ברה"מ, החליט שרת לפנות לגרומיקו, נציג ברה"מ באו"מ ולבקש מהם סיוע ישיר. ב-4 בינואר 1948 – כמה ימים לפני חתימת החוזה עם הצ'כים – הוא ביקש את הסכמת ב-ג למהלך: "האם לבקש זיון מהברית [ברה"מ] ? לדעתך לא", השיב ב-ג¹⁴. תהיה אשר תהיה הסיבה לתשובתו השלילית, לא חלף חודש וב-ג שינה את דעתו.

⁹ ליאונרד סלייטר, 'הנאמנים', הוצאת משה"ב, פרק י"א 'המכון'. 'יומן המלחמה', עמ' 604.

¹⁰ את 'התמורה' קיבל רוברט ארבע שנים קודם לכן. ב-1942 נעצרה היאכטה שלו 'Euxine' ע"י הצי הבריטי ונוסעיה הועברו ל"מעצר בית" בקפריסין. מוסדות הישוב פעלו לשחרורם והם הגיעו ארצה ב-1944.

¹¹ עמוס אטינגר, 'צניחה עוורת', הוצאת זמורה-ביתן 1986, עמ' 281-7.

¹² 'יומן המלחמה', עמ' 330.

¹³ 'יומן המלחמה', עמ' 86.

¹⁴ 'יומן המלחמה', עמ' 111.

במקביל חלה התדרדרות גם בחזית המדינית. ב-13 בפברואר דווח שרת לב-ג על עמדת ארה"ב: "השבוע היה קשה ומתוח. יש רצון באמריקה להפוך הקערה על-פיה... [כוונה לבטל את החלטת 'כ"ט בנובמבר']"¹⁵. בהמשך אותו יום דווח שרת על שיחתו בניו-יורק עם גרומיקו, הנציג הסובייטי באו"ם: "שהתעניין מה מצב הציוד שלנו, מה חסר, מה אפשר להכניס [לפני סיום המנדט] ואם אפשרי יהיה להכניס אחרי 15 במאי, אם האנגלים לא יעשו אז בלוקדה... בסופו של עניין, גרומיקו לא אמר כלום אם הם יעזרו... אך מאידך, הוא הוסיף שרוסיה תעמוד בכל תוקף על ביצוע ההחלטה". לאור העמדה השלילית האמריקנית החליט ב-ג לבדוק את הערוץ הרוסי והנחה את שרת להשיב לגרומיקו: "שניתן לפרוק בת"א בלילות, בלי סכנת הפרעה בריטית"¹⁶. בכך הפכו הסובייטים לשותפי-סוד, שרבים וטובים בצמרת הביטחונית לא היו מודעים לו. ללמדך, עד כמה חמור היה המצב באותה עת.

ב-16 במאי, למחרת פלישת צבאות ערב, הביע שרת את כוונתו להיפגש שנית עם גרומיקו ע"מ לברר את האפשרות לקבל סיוע צבאי ישיר מברה"מ. למחרת היום נמסר לב-ג על פגישות של חברי מפ"ם, סנה וברזילי, בפולין וצ'כיה, בהן הובעה הסכמה למכור אווירונים: "התנאי לכך – פניה רשמית של הממשלה הישראלית. ב-ג הזדרז וזימן אליו את סנה שנפגש, לדבריו, עם ברמן, סגן ראש ממשלת פולין ושמע ממנו, כי: "... עזרה כוללת ומתואמת מארצות שונות (יוגוסלביה וצ'כיה) אפשר [יהיה לקבל] רק על-ידי רוסיה"¹⁷ וכי לפולנים אין מה להציע בתחום הרכש.

הקשר הראשוני בנושא הרכש מצ'כיה החל כבר בסוף 1947 (לפני ההפיכה הקומוניסטית) וכנ"ל גם עם יוגוסלביה, שדרכה עברו משלוחי הנשק הצ'כי לנמל מוצא. כיום ברור לגמרי שקשר זה לא היה מתקיים ללא הסכמת ברה"מ, שבאותה שנה שינתה כליל את עמדתה כלפי הרעיון הציוני בדבר הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. נקודות השיא התבטאו בהצהרותיו של גרומיקו במאי ונובמבר 1947 בעצרת הכללית של האו"ם שעמדו בסתירה מוחלטת לקו האנטי-ציוני שברה"מ דגלה בו מזה שנים רבות: "ב-28 באפריל נשלחו ממוסקבה לניו-יורק הנחיות מפורטות של שר החוץ, ו. מולוטוב לגבי הופעתו של גרומיקו... ואכן, כל הנקודות החשובות בנאום גרומיקו ב-14 במאי בעצרת הכללית של האו"ם צוינו בהנחיותיו... שנסחו בעצה אחת עם סטלין" [ר.ט.]. נאום זה, בו הועלתה לראשונה האפשרות לחלוקת הארץ לשתי מדינות, "הפך מאותו רגע לעמדה הרשמית של הממשלה הסובייטית... בתרשומת פנימית של מנהל המח' למזרח התיכון במשרד החוץ... מ-30 ביולי 1947... צוין הנאום כבסיס למדיניות: תמיכה באפשרות של הקמת שתי מדינות... ולאפשר הגירה של 100,000 יהודים לישראל" [ר.ט.]. ראוי לציין שהסיוע של מדינות הגוש המזרחי בנושא ההעפלה החל כבר ב-1946, רומניה במאי (האוניה 'מקס נורדאו'), יוגוסלביה ביולי (האוניה 'הגנה') ובולגריה בספטמבר 1947 (האוניות, 'גאולה' ו'מדינת היהודים'). בשנה זו בלבד אישרו הסובייטים את יציאתם של למעלה מ-19,000 איש מיהודי רומניה.

"יש במסמכים הסובייטיים... סימנים ברורים שמאביב 1947 ואילך, סטלין אישית מעורב בכל המהלכים הסובייטיים בקשר למזרח התיכון. הוא גם מאשר את ניסוח העמדות שהנציגים הסובייטיים ינקטו במוסדות האו"ם... עד לפרטים הקטנים... על לא מעט מסמכים חשובים... ישנה הערה: "החבר סטלין מסכים". "בהנחיות נוספות ששולח מולוטוב... ב-15 באוקטובר, שגם הן נוסחו בעצה אחת עם סטלין, יש כמה נקודות מאלפות:

1. בכל השאלות החשובות יש לשאול לדעת היהודים...
2. יש לדאוג לכך שלא יהיה מיעוט ערבי גדול במדינה היהודית...
3. לקצר עד כמה שאפשר את תקופת המעבר ובכל מקרה להוציא מפלסטינה את השלטון הבריטי... [ר.ט.].

¹⁵ יומן המלחמה, עמ' 238.

¹⁶ יומן המלחמה, עמ' 240 הערה 8.

¹⁷ יומן המלחמה, עמ' 434.

ללמדך שהאינטרס הסובייטי לסלק את הבריטים עמד מעל לכל יתר השיקולים והנימוקים שהובילו לשינוי מדיניותם.

לשינוי המדיניות - שגולת הכותרת שלה התפרסמה ברבים בנאומו של גרומיקו ב-26 בנובמבר, שלושה ימים לפני ההצבעה הגורלית, בו הוא דחה את טענות הערבים "ולו משום שהעם היהודי היה קשור בפלסטינה במשך תקופה היסטורית ממושכת... פתרון בעיית פלסטינה על יסוד הקמת שתי מדינות עצמאיות יהיה בעל חשיבות היסטורית גדולה והוא תואם לתביעות החוקיות של העם היהודי אשר מאות אלפים מבניו עדיין חסרי קורת גג...". [ר.ט.] - היתה השלכה מידית על יהודי ברה"מ עד כדי הבעת הרצון לקום ולהילחם למען המדינה, שטרם הוקמה.

"ב-15 באפריל 1948 שלח יהודי בשם א"ג למברג תזכיר מנומק לממשלת ברה"מ תחת הכותרת: 'הכרח לשגר מספר ניכר של קאדרים יהודים מברה"מ לפלסטינה'... בסיכום תזכירו מציע למברג... לשגר 50,000 מתנדבים יהודים... שיהיו בעלי תפקיד מכריע בערעור הגוש האימפריאליסטי במזה"ת... פלסטינה היהודית מפנה עתה את מבטה אל ברה"מ". [ר.ט.] התזכיר הגיע לידינו של סגן שר-החוץ "שהעבירו לבדיקה של בוריס יפימוביץ שטיין, דיפלומט סובייטי ותיק ממוצא יהודי... [ששלל אותו בנימוק]: "אמנם ברגע זה הקבוצה המנהיגה של יהודי פלסטינה מפנה את מבטה אל ברה"מ, אבל זו תוצאה של נסיבות קוניוקטוראליות... בסופו של דבר הם יתמכו בארה"ב...". [ר.ט.]

"באותם ימים, אביב 1948, יצא הגנרל היהודי, דוד דראגונסקי... גיבור ברה"מ, בהצעה דומה לשלוח לפלסטינה אוגדה של מתנדבים סובייטיים". [ר.ט.] אין ספק שמתנדבים אלו, אם היו נשלחים, היו מגיעים ארצה על נשקם. אוגדה ואף פחות מזה לא נשלחו, אך מתברר שברה"מ סייעה בעקיפין למאמצי הרכש הישראליים. "בתרשומת ששלח סגן שר החוץ... לבוס שלו מולוטוב ב-22 בינואר 1948 נכתב: "לפי המידע של הממונה על ענייני ברה"מ בצ'כוסלובקיה [כחודש לפני ההפיכה והשתלטות המפלגה הקומוניסטית] ממשלת צ'כוסלובקיה מכרה לממשלת סוריה נשק... באותו זמן הצ'כים סירבו למכור נשק לסוכנות היהודית בפלסטינה אשר פנתה בבקשה זו בנובמבר 1947... בהתחשב בעמדה שנקטנו... אני ממליץ... להפנות את תשומת לבו של החבר גוטוואלד (מנהיג המפלגה הקומוניסטית וסגן ראש הממשלה הצ'כוסלובקית באותו זמן) לעובדה שמכירת נשק לערבים... כאשר המצב בפלסטינה הולך ומחריף... עלולה להיות מנוצלת... נגד ברה"מ וארצות דמוקרטיה עממית" [ר.ט.]

כאמור, בשלב זה נחתמה כבר עסקת הרכש הראשונה עם אהוד אבריאל, אך מן הראוי לציין, שלאחר ההפיכה הקומוניסטית בפברואר 1948 נמשכה ואף גברה מכירת הנשק לצד היהודי והופסקה כליל מכירתו לסורים¹⁸. הסיוע הצ'כי – בתשלום מלא וללא הנחה – כלל גם הכשרת טייסים, צנחנים, בריגדת חי"ר ובסיס אווירי להובלת רכש חיוני ארצה, שכלל גם מטוסי-קרב. במאי 1948 ביקרו מנהיגי מפ"ם, סנה וברזילי, בפולין וצ'כוסלובקיה. ב-17 במאי דווח על כך לב-ג: "אפשר להשיג אווירונים מצ'כוסלובקיה ופולין, אם נפנה אליהם בשם הממשלה הזמנית... התנאי לכך – פניה רשמית של הממשלה". ב-ג זימן אליו את סנה ושמע מפיו כי: "עזרה כוללת ומתואמת מארצות שונות אפשר [לקבל] רק ע"י רוסיה"¹⁹. התברר שלפולין לא היה מה להציע בתחום הנשק ומצ'כוסלובקיה נרכשו כבר חודש קודם לכן 'סכינים'-מטוסי 'מסרשמידט' גרמנים. ב-ג דווח על כך בישיבת הוועד הפועל הציוני ב-12 באפריל: "אהוד קנה בצ'כיה 10 'מסרשמידט' ובעוד ששה שבועות ישיג עוד 15... רק מפראג אפשר לשלוח [אותם] באווירון גדול [כשהם מפורקים]"²⁰ ובאוגוסט הוא רכש 50 'יורקים'

¹⁸ המטען היחידי שהסורים רכשו עבור הוועד הערבי הפלסטיני, שכלל 8,000 רובים, הגיע... לישראל בסדרת מבצעים נועזים לסיכול רכש ערבי – 'שלל'-השוודי - שבוצעו ע"י קומץ חברי הפלי"ם.

¹⁹ 'יומן המלחמה', עמ' 434.

²⁰ 'יומן המלחמה' עמ' 347.

(Spitfire בריטיים), שחלקם הקטן הגיע בטיסה באמצעות תחנת-ביניים ביוגוסלביה והיתר בהשטה באוניות הרכש מיוגוסלביה.

על אף ההנחיה/ההסכמה/האישור הסובייטי, שבלעדיו ניתן להניח שהגרות לא היו מעיזות 'לספק את הסחורה' – ובגדול, חובה לציין שהיא אכן סופקה – מן הראוי לציין גם שמעת לעת אירעו כמה משברים, בעיקר בנושא רכש המטוסים, עד כדי חשש להפסקת הפעילות. בעוד שאת הובלת הרכש במסלול היבשתי-ימי מצ'יה בהשטה בדנובה ליוגוסלביה ומשם בהשטה ארצה באוניות הרכש, ניתן היה להצניע, הרי שהפעילות האווירית "משכה אש". הצ'כים הפסיקו כליל את טיסת מטוסי C 'קומנדו' שהועסקו בהובלת רכש ארצה והיוגוסלבים השביתו לזמן מה את פעילות המנחת וכן "העברת אווירונים [היורקים] מתעכבת ביוגוסלביה. דרשו מקודם תשלום החוב (\$ 300 בעד כל טון שעבר ארצה, הורדנו זאת עד 200) ושלמנו \$ 600.000. עכשיו יש עיכובים אחרים"²¹. 'רוב היורקים' הגיעו ארצה סמוך לסיום מלחמת העצמאות בהשטה בים.

"ב-5 ביוני 1948 כותב באקולין [מנהל מח' המזה"ת] לזורין [סגן שר החוץ הסובייטי]: בקשר להודעת... גרומיקו על בקשות של נציגי מדינת ישראל... אני רואה כאפשרי להביא לידיעת הצ'כים והיוגוסלבים בחשאי, על רצוננו לשתף פעולה עם נציגי מדינת ישראל בדבר רכישה ומשלוחי ארטילריה ומטוסים לפלסטינה. זאת בהתחשב בעובדה, שלמרות החלטת מועצת הביטחון על איסור יצוא נשק לארצות ערב... יש בידן מלוא האפשרויות לרכוש נשק... מן המחסנים האנגליים בעבר הירדן, עיראק ומצרים" [ר.ט.]. כאמור, הרכישה בפראג קדמה להמלצה במוסקבה ואילו הפנייה לגרומיקו בארה"ב, התייחסה לרכישת נשק והכשרת קצינים ישירות מברה"מ. גם לאחר שכוננו היחסים הדיפלומטיים בין ברה"מ וישראל, התחמקו הרוסים ממתן תשובה החלטית. "באוקטובר 1948 זוכה הנספח הצבאי... אל"מ יוחנן רטנר למפגש בלתי-רגיל עם סגן הרמטכ"ל הסובייטי [ושטח בפניו את הבקשות הישראליות הידועות. את התשובה הוא דווח לב-ג:]... עפ"י הפרוטוקול ישראל צריכה להפנות את בקשתה הפורמאלית באמצעות משרד החוץ... ב-ג התייחס במלוא הרצינות... וגולדה מאיר [השגרירה במוסקבה] ורטנר נפגשו עם באקולין והגישו לו בקשה לרכישת נשק כבד. תשובתו מתחמקת: הוא יביא בקשה זו לראשי משרד החוץ הסובייטי. [אך] בתזכיר פנימי הוא ממליץ כי אם ישאלו נציגי ישראל על גורל בקשתם, על הנציגים הסובייטיים להשיב כי הממשלה הסובייטית... אינה רוצה להופיע בניגוד להחלטת מועצת הביטחון... [ר.ט.].

בתום קרבות מלחמת העצמאות במרץ 1949, לאחר שב-ג קיבל את הידיעה: ש"נתקע הדגל שלנו במימי מפרץ ים-סוף. הגענו לאילת" [הוא התפנה לחשוב על המשימות העומדות בפניו. תחת הכותרת] "יש למצוא זמן! כיצד להסתדר בתוך תחומי 24 שעות ביום... [הוא רשם ביומנו, בין היתר, לטפל] "...בענייני חוץ (שיחות עם מדינות ערב, קשר עם המעצמות הגדולות – רוסיה ואמריקה...)"²². בשלב זה, בו התעצמה "המלחמה הקרה" הבין-גושית ו"מסך הברזל" חצץ בין הצדדים, נראה שהתקווה לקיום קשר חיובי עם הרוסים הלכה ונמוגה. ברה"מ, שבמהלך המלחמה נמנעה מלספק ישירות נשק לישראל, אך דאגה שגרורותיה יעשו זאת, עשתה זאת בראש וראשונה ע"מ לקעקע את העליונות הבריטית במזה"ת. משהושגה מטרה זו, ציפו הרוסים שמדינת ישראל תתנתק מתלות ביריבתה הגדולה במערב.

ב-ג ניסה להלך בין הטיפות. "ב-5 בנובמבר 1948... כותב ב-ג לסטלין "אני מאושר לשלוח בשם ממשלת ישראל... את ברכותינו הלבביות לרגל מהפכת אוקטובר... עמנו לא ישכח לעולם את העזרה שהגישה ברה"מ ליהודים..." סטלין משיב [בלקוניות] "קבל את תודתי על הברכות והאיחולים לרגל יום השנה ה-31 למהפכת אוקטובר..." [ר.ט.]. בסוף החודש הגיע לב-ג סם קלאוס, "שנשלח ע"י מח' המדינה בווישינגטון לבדוק אם זוהי מדינה

²¹ 'יומן המלחמה', עמ' 862.
²² 'יומן המלחמה', עמ' 974-5.

אדומה... אמרתי לו... שיש הגמוניה של פועלים בציונות, במדינה... אין אנו מחקים מישהו – אלא הולכים בדרכנו... אנחנו לא דומים ל"ליבור" באנגליה, לקומוניסטים ברוסיה... לא ניכפף לא לאמריקה ולא לרוסיה...²³, אך הרוסים לא קנו זאת. "את ההרעה ביחסים מבטא תזכיר פנימי של באקולין מה-8 במארס 1949... על ב-ג נאמר במפורש שהוא בעל אוריינטציה אמריקאית ושממשלתו... תנהל מדיניות שתסתמך על האמריקאים" [ר.ט.]. ממש באותם ימים, ב-6 במרץ דווח שרת לב-ג: "בשורות איוב – מרומניה. הקומוניסטים גזרו על חיסול הציונות ו'החלוץ' בחוזק יד ומיד. היחס לציר הוא גס ומעליב... תיעשה פעולה בוויינגטון (עם הציר הסובייטי) ובמוסקבה". "התצליח? [מדברי ב-ג נראה שאינו מאמין בכך:] נוסח הדיבור והפעולה בבוקרשט – אינו רומני. חוששני ש"כלה ונחרצה".²⁴

לסיכום ניתן לאמר שעל רקע המשטר האפל של סטלין והבאים אחריו, והתיצבותה הנחרצת של ברה"מ לצד אויבי ישראל, פתיחת שוק הנשק בפני הישוב היהודי במלחמת העצמאות היא מנקודת האור הבודדות שאנו יכולים לזקוף לזכות המשטר הסובייטי.

ב-15 באוקטובר 2008 קבלתי את תגובתו של מר ראול טייטלבוים לכתבה זו בה הוא מעלה לדיון ומחקר: "נקודה חשובה: מדוע סטלין תרם להקמתה של מדינה יהודית בארץ-ישראל? מצאתי לנכון להציג את דבריו במילואם:

"קראתי בעניין את מאמריך. תודה על האיזכורים. בסוגיה זו של עמדת ברה"מ בקשר להקמת מדינה יהודית בא"י אחרי מלחמת העולם השנייה יש נקודה חשובה אחת שלדעתי לא הובהרה די צורכה במחקר ההיסטורי: המניעים של ברה"מ וסטלין עצמו למהלך זה שעמד בסתירה מוחלטת לגישה האנטי-ציונית ששררה בכיפה במוסקבה במשך עשרות שנים קודם לכן. הדעה המקובלת היא, ואתה מזכיר אותה במאמריך, שהמניע העיקרי היה פגיעה באינטרסים הבריטיים במזרח התיכון עד לגירושה ממנו. אין ספק שזה היה אחד המניעים העיקריים. ואף על פי כן קיימת השאלה. מדוע עשה זאת סטלין ע"י התמיכה בתנועה הלאומית היהודית ולא באמצעות התמיכה בתנועה הלאומית הערבית. הרי, עד לשנים המכריעות להקמתה של ישראל אחרי מלחמת העולם, ובמשך כל שנות ה-30 ואפילו קודם לכן ברה"מ באמצעות הקומוניסטים ושליחיה, ביקשו לפגוע באימפריה הבריטית ע"י תמיכה בתנועה הלאומית הערבית. זה גם "התיישב" יפה לתיאוריה המרכסיסטית ששלטה בכיפה לפיה התנועות הלאומיות של העמים המדוכאים מהוות את "צבא המילואים של המהפכה". ולעומת זאת, הציונות היא אידיאולוגיה של הבורגנות היהודית וההתיישבות היהודית בא"י היא חלק מן הקולוניאליזם המערבי. מה השתנה, אפוא, במחצית השנייה של שנות ה-40 מבחינתה של מוסקבה! ?

פגיעה באימפריה הבריטית היה יעד קבוע מאז קמה ברה"מ. במאמרי ב"ידיעות אחרונות" רמזתי על הגורמים הנוספים שהביאו לשינוי עמדתו של סטלין וברה"מ בשנים 1946-1948. השערתך היא כי באותה תקופה היו גורמים בצמרת הסובייטית (משרד החוץ, מודיעין צבאי) שהעריכו שבקרוב הישוב היהודי בא"י יש "פוטנציאל להקמתה של דמוקרטיה עממית במדינת ישראל שתקום". הערכת מצב זו, שהתבררה כעבור זמן מסוים כמוטעית מבחינתה של מוסקבה, התבססה על ניתוח המצב הפנימי של הישוב היהודי בא"י. במוסקבה סברו כי כוחות השמאל בארץ יש להם סיכוי רב להיות הגורם השליט בישראל העצמאית. צריך לזכור שורה של דברים שעודדו את מוסקבה לגבש הערכת מצב זו. קודם כל, אהדה עצומה שהיתה לברה"מ בישוב היהודי במהלך מלחמת העולם השנייה ואחריה. שנית התגבשותה של מפ"ם המאוחדת כאחד המפלגות המרכזיות בישוב וכן הלכי הרוח הפרו סובייטיים שררו בפלמ"ח שהיה הכוח המזוין המרכזי של הישוב היהודי במאבק על עצמאותו.

²³ 'יומן המלחמה', עמ' 7-846.

²⁴ 'יומן המלחמה' עמ' 973.

אם להזכיר כמה מן הגורמים שהובילו את מוסקבה להסיק את מסקנותיה. אנחנו היום יודעים שלקראת סוף מלחמת העולם ובשנים אחריה גברה ההתעניינות במוסקבה במתרחש בישוב היהודי בא"י. אנחנו גם יודעים שמאחורי הקלעים ברה"מ עודדה את זרם שארית הפליטה להגיע לא"י²⁵ [באמצעות 'הבריחה/עליה ב']. אנו גם יודעים שאחרי המלחמה החדירו שרותי המודיעין הסובייטים מספר סוכנים פעילים לישוב היהודי בא"י (יש על כך עדותו של אחד מראשי קג"ב ששיגר את הסוכנים האלה. וחוף מזה, ואולי זה העיקר, בקרב שרותי הביטחון של ארה"ב (CIA) שררה באותה תקופה הערכת מצב די מגובשת שהמדינה היהודית שתקום עלולה להיות "מדינה קומוניסטית". זו היתה גם הסיבה שבשנים 1946-47 גורמים חשובים ביותר בממשל האמריקאי היססו מאוד לתמוך בהקמת מדינה יהודית עצמאית. מכל, מקום באותה תקופה לבין הסובייטי בארה"ב היו שלוחות חשובות בקרב זרועות חשובות של השלטון בארה"ב ואלה דיווחו לשולחיהם במוסקבה על הלכי רוח והערכות מצב הקיימים בווישינגטון באשר לאופייה של המדינה היהודית העתידית לקום.

השערתני היא שסטלין התרשם מאוד מדיווחים אלה שבאו מווישינגטון עד שהדבר גרם לשינוי מהותי בעמדותיו לגבי עתידה של א"י והקמת המדינה היהודית. לכל השערותי אלה לא מצאתי עד כה אישור במסמכים סובייטיים שפורסמו. הארכיונים של קג"ב לא פורסמו עדיין. יש פה ושם רק רמזים מהם ניתן להסיק מסקנות עקיפות. לכן, לדעתי הקטע הדרמטי, המרתק והחשוב הזה בתולדות הקמתה של ישראל עדיין מצפה למחקר היסטורי ראוי שישלב לשאלה "מדוע סטלין תרם להקמתה של מדינה יהודית בא"י"? מה שהוכח עד כה במסמכים סובייטיים שגם נאומו המפורסם של גרומיקו וגם כל המהלכים סובייטיים באותה תקופה היו על דעתו של סטלין. בברכה, ראול טייטלבוים – 15 באוק' 2008.

²⁵ שגרירות בריטניה במוסקבה דיווחה למשרד החוץ הבריטי בספט' 1946 שלפי מקורות מהימנים הסובייטים מעודדים את מדינות מזרח אירופה הנתונות להשפעתם לסייע ליהודים לנוע לצורך הגירה לארץ ישראל, במטרה לערער את מעמד בריטניה במזה"ת [צ.ב-צ].